

1061

891-71-05

7-57

Իր ամբարտնջողական խելամարտի յետևանքին ներ

1869 թ. ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԲԱԼԱՆԹԱՐԻՑ

ԹԻՖԼԻՍԻ ՀԱՅՈՑ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ

891.71.5

№ 159

7-57

ՄԱՆՁՈՒԿՆ ՈՒ ԿՈՒՏԻԿԸ

2004

ԶԲԱՅՅ

Վ. Ի. ԴՄԻՏՐԻԵՎԱՅԻ

Փոխադրեց

ՊԵՐՃ ՊՈՇԵԱՆՑ

467

ԹԻՖԼԻՍ

Արագատիկ ՄՆ. Մարտիրոսեանցի
Միքայելեան փողոց, տուն № 81.

1899

6659

1899

ДОВОЛНО

1899

1899

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 22-го Января 1899 года.

1899

1899

1899

1899

Ա.

Սի օր մայրը Մանչուկի կռնից բռնած՝ բերեց ուսումնարան:

Վարժուհին շատ զարմացաւ:

— Գառնուկս, ինչքան փոքր է. քանի տարեկան կլինի:

— Արփիկս տարի ու կիսկան էր, որ սա աշխարհ եկաւ. հասնենք խոտհրնձի պատը՝ Արփիկին ու թ տարին կլրանայ, ամօթխածութիւնով պատասխանեց Մանամը. երանի էր այն օրին. տէրս գլխիս կանգնած էր: Ա՛խ, ինչ կլինէր, որ կամ ապրէր, բոլորին մեծացնէր, կամ այնպէս մեռած լինէր, որ սա վերջինը լինէր, մի ուրիշ աղջիկ էլ սրանից յետոյ չթողնէր ու այս սե օրը չբերէր մեր գլխին:

Վարժուհին գլուխը բացասաբար շարժեց:

— Ո՛չ, քուրիկս, ընդունել չենք կարող. պահելու տեղ չունինք, նեղուածք ենք. դու էլ այս ծծկերին բերել ես, թէ ընդունեցէք. բերանիցը դու կաթնահոտը գալիս է: Ո՛չ, չենք կարող:

— Ոտքերդ եմ ընկնում, օրիորդ ջան, կռանալով խնդրեց Մանչուկի մայրը. ինչ անեմ, քեզ մատաղ, մնացել եմ սրա ձեռքին մոլորած. գլխիս տիրոջն Աստուած ձեռքիցս առաւ, մնացինք անտէր: Եօթն

տիրոջ ձայնը լսեց՝ վեր վեր թռչելով սկսեց հաջել։
— Զատ լաւ, շատ լաւ, թող քո ասածը լինի,
կընդունեմ։

— Թէ Աստուած կսիրես, օրիորդ ջան, քո գիտ-
ցածի պէս թրխկացրու. չխնայես, չթողնես գծու-
թիւն անէ, միսը քեզ՝ ոսկորն ինձ։ Լսեցիր, Ման-
շուկ. էգուցուանից դու աշակերտ ես, օրիորդի
Մանշուկն ես։

— Ինչ կայ որ, շատ լաւ, ուրախացաւ Ման-
շուկն ու կրկին քիթը թափ տուեց։

— Մտիկ տուր. լաւ կարդա, գլուխ տուր օրիոր-
դին, շնորհակալութիւն արա. այսուհետեւ սա է քո
մայրը. ձեռքը պաշիր. լսեցիր։

— Խուլ հօ չեմ։

Նրանք գլուխ տուին վարժուհուն ու դուրս եկան։
Կուտիկն ուրախ-ուրախ, կողկոնձալով՝ մօտ վազեց
իր տիրոջն ու սկսեց թռչկոտալ, Մանշուկի երեսը
լիզել։ Իսկ Շողակաթը կանգնել էր լուսամուտի առ-
ջին և դուրս մտիկ տալիս։ Նա լսեց Մանշուկի խօս-
քերը, որ ասաց իր կուտիկին. գտակը գլխին խոր
հուպ տալով։

— Գիտես ինչ, կուտիկ. ես էգուցուանից աշա-
կերտ եմ. հիմիկէց յետոյ՝ ինձանից հեռու հեռու
ման արի։

Կուտիկն ուրախութիւնից մի-երկու անգամ թա-
ւալ տուեց գետնին ու բարձր ձայնով հաջելով՝ ա-
ռաջներին վազում էր. իսկ Մանշուկն ուռած ու
փքուած՝ ձեռքերը գրպանն էր դրել, մօր հետ գը-
նում էր. ահագին ոչխարենի գտակի տակին նրա
երեսը համարեա կօրել էր, չէր երևում։

...նմանումը ունի վիստայայայտաբ քեզ դո սմե...
մ. հաշիւը քեզմեջմէն... **Բ.** ...սոսն իստմն զո
քեզոյոգ հաշիւնս ուն. զանաշ քեզ զմէյ ճօնա
-անկրմոյ. հաշիւնի սմ. քեզմէյտոյաշ մ սմ մնմն

Հէնց որ միւս օրը Մանշուկն իր կուտիկը յե-
տեւ ձգած եկաւ ուսումնարան՝ աշակերտները դուրս
թափուեցին և սկսեցին ծաղրել նրան։

Տեսէք, տղէք, տեսէք. սար է, սար, աժդահա է,
աժդահա. գլուխն երկնքումը, ոտքերը գետնքում։
Հապա փափախը, արագլի բնից մեծ է։ Զանն ինչ
կասէք, չանը. հէնց իմանաս ջաղացի գերբանք լի-
նի... Հա, հա, հա... զոն իստմն զնոյոգ մ զն

Մանշուկը բոլորովին ուշադրութեան չառաւ ա-
շակերտներէ նկատողութիւնները, քիթը միայն վեր
քաշեց վրաները։ — Ծիծաղում են՝ թող ծիծաղեն.
տեսնենք իրանք իմ կուտիկիս պէս շղն ունին։
Գտակիս ինչն է պակաս, շատ լաւն է. գլուխս բաղ-
նիսի պէս տաք է պահում. հօրս գտակն է, մէրս
ինձ տուեց, հէրս մեծ մարդ էր. ինչ անեմ թէ իմ
գլուխս պտտիկ է. մի օր ես էլ կմեծնամ։ Վարժու-
հին լսեց ու Մանշուկին պաշտպանեց։

— 2 համարձակուիք Մանշուկի վրայ ծիծաղել,
բարկացաւ նա չարերի վրայ. փոքրիկներին ծաղ-
րողին Աստուած խռով կկենայ։

— Դու սրան, օրիորդ, Մանուշակի ու Նարկիզի
կողքին նստացրու, թող աղջկերանց հետ տիկին
խաղայ, պատանխանեց ամենից չար աշակերտը։

Նորից հոհուցն ընկաւ։

Մանուշակն ու Նարկիզն աշակերտուհիներ էին,
վարժուհին նորանց կար ու ձև էր սովորեցնում։

—Տես որ քեզ գրատախտակի մօտ չնստացնեմ, որ մենակ մնաս հեռուումը, ընկերներից ջոկուած, և ամօթ լինի քեզ համար. չէս ամաչում. բոլորից մեծն ես և չարութիւնդ չես թողնում, յանդիմանեց Չոզակաթը:

Փոքրիկ չարերը ձայները կտրեցին ու Մանչուկին մտիկ տալով՝ սկսեցին իրար հետ կամաց քչփշալ. — իրաւ որ Մանչուկ է:

Դասն սկսուեց: Մեծ աշակերտները խնդիրներ էին լուծում, իսկ փոքրերը նոր-նոր տառեր էին սովորում: Մանչուկը վերջիններիս կողքին նստել էր և բարձր ձայնով ծոր տալիս. — «բա, գա, դա...»: Իսկ նրա սիրելի կուտիկը կալումը, թաթերը ծնօտի տակը դրած, աչքերը պլշած՝ սպասում էր իր տիրոջը: Հէնց կարծես հասկանում էր կուտիկը, որ իր տէրը հարկաւոր գործով է գբաղուած: Մէկ-մէկ՝ գլուխը բարձրացնում էր շնիկը և նայում լուսամուտին, որտեղից երևում էր տիրոջ գլուխը. շունն ականջները խլշացրած՝ լսում էր նրա երգելով հեգելը:

Երկրորդ դասին եկաւ տէրտէրը, կանչեց Մանչուկին և սիրտ տալով ասաց.

— Ապրի իմ տղան, Աստուած օրհնէ քեզ, ինչ կտրիճն է. ասա ինձ տեսնեմ, աղօթք գիտես:

— Ի հարկէ գիտեմ, վստահ պատասխանեց Մանչուկը:

— Ասա տեսնեմ, ինչ աղօթք գիտես:

— Մայր Աստուածածին, մեզ պահես. սուրբ Կարապետ, քեզ զուրբան, մատաղ անեմ՝ դու ընդունես: . . .

Տէրտէրը ծիծաղեց ու ձեռքը Մանչուկի գլխին քսեց. իսկ երեխան սիրտ առաւ և սկսեց ազատ, համարձակ վրայ տալով պատմել՝ ինչ որ գիտէր:

Բանից դուրս եկաւ, որ Մանչուկը գիտէր, որ երուսաղէմ կայ, Քրիստոսի գերեզմանն այնտեղ է. Ջատիին՝ գերեզմանից լոյս է դուրս գալիս և եկեղեցին լուսաւորում. որ այդ լոյսը միշտի գնացող ուխտաւորները քսում են իրանց միջուկներին, և չէ խանձում. որ իր մօրապապն էլ գնացած է եղել երուսաղէմ՝ Քրիստոսի գերեզմանին ուխտ անելու և միշտի դառնալու. որ իր մօր ասելով՝ իր պապի կոները մինչև արմուկը կապուտ ներկով նկարած են եղել...:

— Ապրիս, ապրիս, քաջալերեց տէրտէրը և Մանչուկի աջ ձեռքը բռնելով՝ խաչակնքել սովորեցրեց և մի քանի անգամ հետը կրկնեց.

— Յանուն Հօր և Որդւոյ և Հօգւոյն սրբոյ. ամէն: Խաչ, օգնեա ինձ:

Այսպէս յաջող անցաւ Մանչուկի ուսման առաջին օրը: Տուն վերադառնալիս՝ նա ճանապարհին ուրախ-ուրախ շշլացնում էր ու բարձրաձայն երգում. բա, գա, դա...

Կուտիկը տիրոջ յետեից ընկած՝ հպարտ-հպարտ չորս կողմն էր նայում. կարծես ուզում էր ասել. — հը՛, տեսնում էք, մենք էսօր ինչ ենք. ուսումնարան ենք գնում, ուսումնարան:

միայն փնտռում էր զգուշ և ուրախ զգուշ
... Գ. ...

Գիտէք, ինչ լաւ աշակերտ դուրս եկաւ Ման-
շուկը: Պէտք է ասած, որ վարժունքին նրան օրի-
նաւոր աշակերտի տեղ չէր դնում. ոչ կարգին դաս
էր տալիս, ոչ կարգին դաս էր հարցնում. խաղերով
ու կատակներով օրական մի բան սովորեցնում էր:
Մանշուկը բոլոր դաս տուածը ջրի նման սովորում
էր և ոչ ոքից յետ չէր մնում: Այդ բոլորը շատ լաւ,
բայց 2 տառը խեղճ Մանշուկի հոգեհանն էր դառել.
ինչ անում էր, չէր անում՝ նրա լեզուի տակից 2
տառը չէր դուրս գալիս: Թէկուզ ծործորակղ քե-
րիւր, թէկուզ թշերդ ունցրու, թէկուզ կատիկիդ
հուպ տուր՝ ու է դուրս գալիս, 2 չէ լսում. օրի-
նակ՝ ձեռքիդ բռնում ես շաքարի կտոր. — Մանշուկ,
ասում ես, այս ինչ է:

— Սաս... սաքար, պատասխանում էր նա: —
Ձաքարը քեզ, բայց եթէ շուշուխի փոխարէն սուշուխ
ասես՝ այս անուշ շուշուխից կզրկուես, հանում և
ցոյց էր տալիս Երեանի փափուկ շուշուխի համեղ
կտորը:

— Սաս... սուշուխ, ասում էր ու կարմրելով
«ձեռքը մեկնում:

Ասա, ձուշանը շուշուխ է շարում, իրար աչքով
անելով՝ ծաղրում էին խեղճ Մանշուկին ընկերները:

Մանշուկը ձայնը կտրում էր և դառնում վար-
ժունքին.

— Օրիորդ, սրանք ինձ ծաղրում են, ասա չծի-
ծաղին:

— Ոչինչ, սրտիդ մի առներ, Մանշուկ ջան. թող
այնքան ծաղրեն՝ յոգնեն. բոլորովին մի էլ լսեր.
սպասիր, մի տարուց յետոյ դրանցից լաւ կկարդաս:
Ես տէրտէրին կխնդրեմ, Զատիկին քեզ ժամումը
շապիկ կհագցնէ, մոմ կբռնես. ջրօրհներին էլ ժա-
մաշապիկ կհագնես, «Համբարձին» կասես:

— Կերպք, լսեցիք, ուրախ ու գուարթ դառնում
էր Մանշուկն իր ընկերներին:

— Սատ լաւ, սատ լաւ, պատասխանում էին շա-
րաճճի ընկերներն և Մանշուկի սիրտը նորից ցա-
ւացնում:

Միայն այս անտէր 2 տառն էր Մանշուկի սիր-
տը կոտրում, թէ չէ ամեն բանը լաւ էր գնում.
Բոլոր աշակերտները նրան սիրում էին. դասամի-
ջոցներին՝ մինը սպիտակ լաւաշահացի մէջ փաթա-
թած քուֆթի կտորն էր իր ձեռքով բերանը գնում,
միւսը տօլմի գունդն էր համեցէք անում, երրորդը՝
խնձոր, տանձ, ղեղձաչիր, փշատ և ուրիշ միւրգ
էր բուռը կոխում:

Նրա կուտիկն էլ գուրկ չէր մնում. շան ատամի
տակն էլ մի բան ընկնում էր. բոլոր աշակերտները
տակն էլ մի բան ընկնում էին. — սատիկիւր, կու-
տիկ, և շնիկը մէջքի վրայ ձգւում էր ու թաթերը
վեր բարձրացնում, պոչը գետնին թփթփացնելով:

— Կուտիկ, հարեանի հաւերը քշիր: Նոյն բոսէին
մնգստալով ընկնում էր օտար հաւերի յետեւից ու
հալածում: — Կուտիկ, կատուն, նշան էր տալիս
մինը, և Կուտիկը կատունն մինչև աշխարհի ծայրն

էր փախցնում: Ինչ շնորհք ունէր կուտիկը՝ աշակերտներին խաթեր չէր խնայում. նրանք էլ հռչառում, կշկշում էին:

—Ապրիս, կուտիկ, ապրիս, հալալ է այս պանրի կտորը, բարձրացնում էին պանիրն երեսալքը: Կուտիկը թռչում էր ու հափփ, բռնում. ոսկրի կտորտանքը հօ անծամել կուլ էր տալիս:

—Իրաւ, լաւ շուն է, Մանչուկ, դառնում էին ամեն կողմից. ուրտեղից ես ճարել, ափսոս որ մի քիչ շատ է գզգզուած, բուրդը տուած, սիրուն չէ:

Ճիշտ որ տեսքով տգեղ էր կուտիկը. բրդի փոխաբէն՝ հէնց իմանաս աղբանոցից հաւաքած փալասի կտորներ էին վրան կախկախոտուած. բրչկալաւած (բրդոտ) ականջներն ու բուրդը տուած պոչը ողջ կոշտերի մէջ էին, դունչը բշտբշտուած էր. մի սիրուն բան որ ունէր՝ աչքերն էին, խոշոր-խոշոր, պսպղուն, դեղին սաթի նման վառուում էին ու մարդի սիրտ գրաւում էին. աչքերի սև-սև պտուղներից խելօքութիւնը թափւում էր. տեսնողը կասէր, հէնց հիմի որտեղ որ է՝ կուտիկը մարդի պէս լեզու կլինի, կխօսի. ձեռաց՝ մտքինդ հասկանում էր, ասածդ գլխի էր ընկնում:

Մենք չասացինք, թէ Մանչուկենք Ա. գիւղումը չէին բնակւում, որտեղ ուսումնարանն էր. ձորն անց՝ գետի միւս երեսին մի պստիկ գիւղ կար, Մ. գիւղը: Մանչուկենց տունն այնտեղ էր: Բայց արի տես, որ Մանչուկը բոլորիցը վաղ էր ուսումնարան գալիս: Դեռ նոր լոյսն երգկովը տուն էր ընկած լինում՝ մէկ էլ վարժուհին իր սենեակից լսում

էր, որ ուսումնարանի պատշգամումը մինը ձնոտ ոտքերը թափ է տալիս:

—Դու ես, Մանչուկ, ներսից ձայն էր տալիս ձողակաթը:

—Հրաման քեզ, օրիորդ, ես եմ:

—Մըսէլ ես:

—Ո՛չ, ես մըսել չեմ, բայց կուտիկս մի քիչ սրթսրթոցն է ընկել, պատասխանում էր դրսից խորամանկ Մանչուկը:

Վարժուհին իսկոյն հասկանում էր Մանչուկի սատանութիւնը, ժպտում ու ասում էր.

—Խեղճ իմ կուտիկ. դէ, վնաս չունի, թող վըրայի ձիւնը թափ տայ, ու ներս բեր, տաքանայ:

Մանչուկին այդքանն էր հարկաւոր. նա դուռը բաց էր անում, և կուտիկը, մագերը թափահարելով՝ ներս էր խցկւում ու գալիս ձողակաթի առաջին շնորհակալութեամբ պոչը մի քանի անգամ շարժում ու դնում վառարանի դիմացը պզգում:

Այդ ժամանակ տուն էր գալիս ժամհար Մկօյի հարսը, սրբում էր սենեակը, վեր էր քաղում, կարգի էր բերում և հեշտայեռը տանում դնելու: Մանչուկն ինքն էլ իր կողմից օգնում էր ժամհարի հարսին. ածուխ էր բերում, ջուր էր լցնում: Կուտիկն էլ ուզում էր օգնած լինել իր տիրոջը. գլուխը կախում էր ածուխի արկղի մէջ ու թաթերով քանդքնդում: Բայց ժամհարի հարսը հին կին էր, այդպէս բաներ նորան դուր չէին գալիս. վնթփնթում էր իր մէջ վարժուհու յետեից. —Այս ինչ է, ո՞վ է տեսած որ լակոտի մէկին երես տան, գլխի նստացնեն. լակոտը հերիք չէ, մուռտաւ չանն էլ է բերել,

տան վերի կողմը բազմացրել. գոնէ կատու լինէր՝ ո՞վ դարդ կանէր, կատուն Քրիստոսի աղլուխն է...

—2է, սուտ ես ասում, հակաճառում էր Մանչուկը. մուռտառը կատուն է, որ թէկուզ գառան խորովուն բերանիցդ կտրես, իրան ուտացնես՝ այն ըոպէին չանգով կտայ, աչքդ կհանէ, երես-մերեսդ ծուխկ-ծուխկ կանէ:

—Սուտը դո՛ւ ես, կատուն եթէ ժամն էլ մտնի՝ ոչինչ, բայց շանը ժամ չեն թողնում:

Մանչուկը չէր կոտորում. այնքան էին վիճում, վիճաբանում ժամհարի հարսի հետ, որ հեշտայեռը քլքլթում էր: Երբեմն վէճն այն տեղն էր հասնում, որ ժամհարի հարսը մոռանում էր ժամանակին հեշտայեռի փողովակը վրայից վերցնել: Եւման ջուրը բարձրանում էր ու հեշտայեռի կողքերից թափւում: Այստեղ սկսում էին իրարոցով դիպչել, ժամհարի հարսը հեշտայեռի խուփն էր պտտում, Մանչուկը տաք փողովակն էր հանում և դադուած ձեռներն ափերը լպստում: Կուտիկը պոչը փորատակն էր կոխում ու հեռումը կուշ գալիս, իսկ վարժուհին լուսամուտից նայում էր ու խնդում, զուարճանում:

—Բոլորը դո՛ւ ես մեղաւոր, կրակի պէժ, մըրթ-մըթում էր ժամհարի հարսը. հետդ խօսքի բռնուեցի, հեշտայեռը թափուեց:

—Դէհ, միւսանգամ էլ հետս վէճ մի մտներ, նմանն անելով ու ծաղրելով բարկացնում էր ժամհարի հարսին Մանչուկը:

—Հերիք, հերիք, Մանչուկ, արի, մի բաժակ թէյ խմիր, որ սիրտդ նստի, ձայն էր տալիս վարժուհին: Մանչուկը նազ ծախող չէր. ոչխարենի գտակը

չալրտում էր սենեակի դռան տակ ու ցցում հեշտայեռի կողքին: Վարժուհին թրջած լաւաշ ու մի կտոր պանիր դնում էր մէջ տեղ ու մի մեծ գաւաթ թէյ լցնում, առաջը դնում: Մանչուկն առաջ թէյի անունը լսել էր ու աչքով չէր տեսել: Վարժուհին նրա ճաշակը գարգացրեց: Այն օրից՝ Մանչուկի խելքը թռչում էր թէյի համար, մանաւանդ երբ երկու կտոր շաքար բաժակի մէջը ձգելուց յետոյ, ձողակաթն երրորդ կտորն առաջն էր դնում ասելով, եթէ քաղցը չէ՝ աւելացրու: Բայց Մանչուկը շաքարի կտորը միշտ յետ էր տանում և դնում սեղանի վրայ:

—Քեզ քանի եմ ասել, որ շաքարդ յետ մի բերեր. քո թողած կտորն ո՞վ կուտէ. վեր կալ, վեր կալ, զրպանդ դիր:

—Ուրեմն կտանիմ մեր Ղումաշին, ասում էր Մանչուկն ու զրպանը կոխում:

Ղումաշը Մանչուկի ամենից փոքր քոյրն էր, որին նա շատ սիրում էր: Եթէ պատահում էր, որ վարժուհին Մանչուկին միբզ էր տալիս՝ նա չէր ուտում, պահում էր Ղումաշի համար:

—Կեր ինքդ, ասում էր ձողակաթը, Ղումաշի համար ուրիշը կտամ:

—Որ չուտեմ, քաղցած հօ չեմ թուլանայ, պատասխանում էր Մանչուկը. լաւաշն էլ ինձ հերիք է. ես մեծ եմ, իսկ Ղումաշն երեխայ է:

Մի անգամ Մանչուկն եկաւ ուսումնարան տըր-
տում ու տխուր: Ո՛չ վառարանին մօտեցաւ նա այդ
օրը, ոչ ընկերների հետ խօսք ու զրոյց արաւ, ինչ-
պէս սովորաբար անում էր. ձայնը կտրած՝ մտել էր
քունջն ու կծկուել, կարծես տղաթեւած հաւի ճուտ
լինէր: Կուտիկն էլ այսօր մի ուրիշ տեսակ էր.
խիստ սիրտը կոտրուած էր երեսում, պոչը փորա-
տակն էր կոխել, ականջները քաշ էր ձգել ու իր
տիրոջ երեսին նայում:

—Այդ ինչ է, Մանչուկս, հարցրեց վարժուհին,
հիւանդ հօ չես, ինչդ է ցաւում:

—Ոչինչ... բան չկայ, հազիւ քշփշաց Ման-
չուկն ու աւելի կնճռոտուեց: Կուտիկն էլ տիրոջ
հետ մի խոր յոգւոց քաշեց և պոչը զետնովը տուեց:

—Ախար ինչ կայ, ասա տեսնեմ, անհանգստու-
թեամբ հարցրեց ճողակաթը:

—Նրանք... այսօր... է է է ս ս... չունին
... հեկեկաց և սիրտը չէր կարողանում բռնել Ման-
չուկը. մղկտում էր նա ու աչքերը թեւերով սրբե-
լով՝ ցոյց էր տալիս ձեռքին բռնած հացի կտորը:

—Ի՞նչ, ինչ ասացիր, ո՞վ ինչ չունի:

—Այ, հաց էլի... մերոնք... այսօր... ուտե-
լու հաց... չունին... Ղումաշը... քաղցած է...
Մանչուկը չկարաց իրան զսպել, աղի արտասունքով
կսկծալով լալիս էր, բայց հացը ձեռից բաց չէր
թողնում:

—Իրաւ որ Մանչուկ ես, հոգի ջան, յուզուած
ու վրդովուած ասաց վարժուհին. էլ ընչի՞ այսքան
ժամանակ քիթդ կախել էիր ու նստել. վաղուց
կասէիր, է: Գիտես ինչ եմ ասում, Մանչուկս. լաց
մի լինիր, ինձ յօիր. այ, այդպէս, ապրիս. հէնց
հիմի քեզ հետ կզնանք հացատունը, որքան լաւաշ
սիրտդ կցանկանայ՝ կարմիր կծկուծներիցը ջոկենք,
տանք ժամհարի հարսին և ուղարկենք մայրիկիդ.
դասից յետոյ վեր կկենանք ես ու դուն, կերթանք
ձեր տունը: Հա՛, լաւ չեմ ասում:

—Լաւ... հեծկլտոցը շարունակեց Մանչուկը:

—Ղումաշն էլ սոված չի մնայ, նրա համար մեզ
հետ պանիր էլ կտանենք:

—Ղումաշն էլ... կրկնեց Մանչուկն և քիչ
ժպտաց. ծիծաղկոտ երեսով ու արտասունքոտ աչ-
քերով նա մտիկ տուեց վարժուհուն:

—Դէ տեսա՞ր որ լաւ բան ասացի, ուրեմն լացդ
թող:

—Ես Ղումաշի համար էի լալիս, ուզեցաւ ար-
դարանալ Մանչուկը. ախար նա երեխայ է, ոչինչ
չէ հասկանում. մայրիկս ասում էր՝ հաց չունինք,
նա նստել էր ու զուում... մայրիկս բռնեց ու լաւ
ծեծեց... իմ սիրտս էլ ցաւեց. ախար խեղճ է
Ղումաշը... երեխայ է...

Նորից Մանչուկի աչքերը լցուեցին. շրթունք-
ներն ուռցրեց նա և գլուխը կախեց... քիչ մնաց՝
արտասունքը թափւում էր, եթէ վարժուհին կուռը
չբռնէր ու հետը չտանէր հացատունը:

—Դէհ, Մանչուկս, ասա ինձ, քանի հաց կուզես
որ ուղարկենք:

Արտասուները ձեռաց չորացաւ. նա մտածմունք-
ների մէջ ընկաւ:*)

Տաշտում ծալք դբուած չոր լաւաշներն էր աշ-
քով չափում Մանշուկը, անուշ հացերի հոտն ու
տեսքը նրան խելքամաղ էր արել. քանի հաց ասէր
նա, որ ոչ վարժուհու մօտ ամօթով մնար, ոչ մօրն
ու քոյրերին քաղցած թողնէր: Մտածեց, մտածեց
ու վրայ բերեց.

—Տասը հերիք է, տասը դրկիր:

—Ո՛հ, տասը քիչ է, ձերոնք չատուոր են, ասաց
Չողակաթը. այսօր դեռ տասն և հինգ ուղարկենք,
յետոյ կտեսնենք:

—Լաւ, թող քո ասածը լինի, ուրախ-ուրախ
ասաց Մանշուկն և առանց վարժուհու կամբը
հարցնելու, ձայն տուեց ժամհարի հարսին, որ աւե-
լը ձեռքին՝ տունը մաքրում էր:

—Չէս հասկանում, աւելո՞ւ չպրտիր, յետոյ էլ
կաւկես, էդ վռազ չէ. սփռոցը բեր, 15 կծկուծ,
ձուածեղի պէս կարմիր հաց դիր մէջը, տար մեր
տունը:

Էլ յետ մեր Մանշուկի սիրտը տեղն ընկաւ, նրա

*) Մեր աշխարհումը շատ տեղ հաց թխում են՝ ամիսը
կամ երկու ամիսը, մինչեւ իսկ չորս ամիսը մի անգամ: Թոն-
րիցը գուրս գալուն պէս՝ գաղաշափ սպիտակ լաւաշները փռում
են կապերաների ու մեղարների վրայ, չորացնում են և մէկ-
մէկ դարսում են մեծ տաշտի մէջ, որ կախուած է առաստա-
ղից: Ուտելու համար օրական իջեցնում են խնչքան պէտք է,
բարակ ջուր են ցնցղկում և սփռոցով ծածկում: Մի քանի բո-
ւէից լաւաշը փափկում է թաւշի պէս:

ձայնը զլուեց, և նա սկսեց զանգակի պէս ծոր
տալով երգել իր ռաւ, դաւ, դաւ-նա:

Ե.

Հէնց որ դասը վերջացրեց մեր Մանշուկը՝ իս-
կոյն տետրակները ժողովեց պայուսակի մէջ և մօ-
տեցաւ Չողակաթին:

Վարժուհին էլ իր կողմից մի անձեռոցիկ կա-
պած՝ նորան էր սպասում:

—Գնում ենք, օրիորդ ջան:

—Գնում ենք, այո:

Էլ մտիկ չտուեց Մանշուկը և ուզում էր դուրս
պրծնել:

—Կաց, այ Մանշուկ, հապա այս կապոցն ո՞վ
պիտի վերցնէ:

—Այդ ի՞նչ կապոց է:

—Հապա Ղումաշի համար պանիր չենք տանում:

—Վահ, էդքան պանիրը նրա փորը հօ կծակէ:

—Ուրեմն բաց արա. տես, եթէ շատ է՝ կէսը
յետ վերցնեմ:

Մանշուկը կապոցը յետ բաց արաւ, և աչքերը
չլացան, ուրախութիւնից՝ տեղիցը կէս գազ ծլունդ
եղաւ:

—Այս ի՞նչ է, օրիորդ ջան, տանձ, խնձոր, սու-

ջուխ, ալանի, փշատ, քըքում էր նա մրգեղէնը՝
ինչպէս հաւը քջջում է հողը, և գարմանում էր:

—Այսքանն ում համար է, օրիորդ:

—Չէ որ ասացի Ղումաշի համար:

—Ղումաշը կարո՞ղ է էսքանն ուտել:

—Վնաս չունի, դու հետը կօգնես:

Վարժունին դուրս հանեց կարասի տակից մի
ուրիշ կապոց և ասաց.

—Սրանցից որն ուզում ես՝ դու վեր կալ, Ման-
չուկ, միւսն էլ ես կվերցնեմ:

—Այդ ինչ է, օրիորդ ջան:

—Ոչինչ, պանիր է ու քիչ բրինձ ու ձաւար. մայ-
րիկդ կեփէ, կուտացնէ:

—Ի՞նչ լաւ եղաւ. քանի ժամանակ է Ղումաշը
տաք կերակուր չէ կերել. մայրիկիս կասեմ՝ փաւ
կեփէ, ասաց Մանչուկն և մի տեսակ տխրած՝ ձայ-
նը ցածացնելով հարցրեց, կարծես ամաչում էր.

—Հապա ի՞նչ:

—Իւրը ժամհարի հարսը տարաւ, դու շտեսար,
պատասխանեց վարժունին:

Էլ ոչինչ չխօսեց Մանչուկը. նա փառաւորուել
էր, երջանկութիւնից ոտքը գետնին չէր առնում,
սրտի հրճուանքից՝ փաթաթուեց վարժունուն և
կրծքին սեղմեց: Նա մոռացել էր առաջին դրած
կապոցները. Մի քանի րոպէ մանկական թաթիկներն
աւելի աւելի ամրանում էին ճողակաթի պարանոցին,
և երեսան համարձակուեց համբուրել վարժունուն:

Ոչ պակաս յուզուեց իր կողմից և օրիորդը. նա
գիրկն առաւ օրբիկին և հարազատ մօր նման համ-
բոյրներ էր տալիս:

—Դէհ, Մանչուկ ջան, հերիք է, ասաց նա վեր-
ջապէս. կապոցներից որը կուզես՝ վերցրու, առաջ
ընկիր: Բայց կաց, ես մոռացել եմ, դրպանդ յետ
բաց արա: Եւ նա լցնելով քերեղանի մէջ առաջուց
պատրաստած մրգեղէնը Մանչուկի գրպանը՝ ասաց.

—Այս յատուկ քո բաժինն է:

Մանչուկը ապշել ու շշկուել էր. անխօս շալակը
ձգեց պաշարեղէնի կապոցն և առաջ անցաւ:

Վարժունին մրգեղէնն առած՝ նորան հետևում էր:

Գնում էր Մանչուկն և ճանապարհին ճողակաթի
հետ զրոյց անում. —Այսքան ուտելիք ու միրգ օրու-
մըս չեմ տեսել . . . մայրիկս մէկ-մէկ անգամ, երբ
որ գնում է հարեանների գործին օգնելու՝ պատա-
հում է, որ քիչ բան հետը բերում է, բայց այսքան
շատ նա չէ բերած: Քանի հայրիկս չէր մեռել՝ մենք
շատ բաներ էինք ունենում — պանիր, իւղ, միս,
նոր-նոր շորեր, իսկ հիմի . . . բայց օրիորդ ջան,
յանկարժ աչքը ձգեց վարժունու ձեռքի կապոցին
և ամեն բան մոռացած՝ գոչեց. Ղումաշը ո՞նց պի-
տի ուրախանայ, երբ քո ձեռի կապոցը բանանք:

Չորն անց կացան մեր ճանապարհորդներն և
հասան Մ. փոքրիկ գիւղը: Մի քանի անշուք խրճիթ-
ներ էին, իրար կպած, նեղ-նեղ փողոցներով: Տա-
նիքներից բերուած ձիւնը դիզուել էր փողոցներում:
Գիւղացիք կտուրների վրայով էին երթեկուղիներն
անում:

Վարժունին ուզում էր գնալ տրորուած ճանա-
պարհով, բայց Մանչուկն առաջ ընկաւ, ծռուեց
դէպի կալերը և մի նեղ ձիւնոտ շաւղով գնալով՝
ասաց.

—Հետո արի, օրիորդ. ահա այն մենակ երեցողն է մեր տունը. գոյշ արի, աւելացրեց նա, ոտներդ դիր ոտնատեղերի մէջ, ձնումը չթաղուիս, խոռ ու փոթ տեղեր շատ կան, վէր կընկնիս, ոտդ կցաւացնես... Այս էլ քեզ մեր տունը, ուրախ ուրախ գոչեց Մանշուկը, մատով ցոյց տալով մի առանձին ընկած խրճիթ, առանց լուսամուտների:

Եւ մեր Մանշուկը կատարեալ տան գլխաւորի պէս՝ հպարտ-հպարտ մօտեցաւ ծածկուած դռանն ու ձեռքով ծեծեց: Կուտիկն էլ էր ուրախացել. նա կողկոնձաց ու պոչը խաղացնելով՝ մտիկ էր տալիս իր տիրոջ երեսին:

—Ո՛վ է, ձայն տուեց ներսից մայրը:
—Ե՛ս եմ, մայրիկ, օրիորդն էլ հետո է, պատասխանեց դրսից Մանշուկը:

Դուռը բացուեց:

Մի մութ տնակ էր: Մի փոքրիկ երդիկ, կամ աւելի շուտ՝ ծակ, առաստաղի մէջտեղը բացուած՝ աղօտ լոյս էր թափանցում: Երդիկից փոքր ինչ հեռու դրուած էր քուրսի, վրան հնամաշ մի կապերտ ծածկած:

Մանշուկի մեծ քոյրը, տասներեք տարեկան մի դեղեցիկ աղջիկ, հնոտիքը հագին՝ կանգնած էր քուրսու վերի կողմը և թէչիկ (իլիկ) էր մանում: Քուրսու տակին նստած էին մի քանի մանր աղջիկներ, որոնք տեսնելուն պէս՝ վեր թռան ու կանգնօտեցին: Քուրսու միւս երեսին՝ անկիւնից անկիւն կապուած էր մի ճօճ, որի առաջին խաղում էր երեք տարեկան աղջիկ, —մի սիրունիկ ոսկեզանգուր երեխայ, Մանշուկին շատ նման, ինչպէս մի

խնձոր՝ երկու կէս արած: Նա Ղումաշն էր, Մանշուկի սիրելի Ղումաշը: Ճօճը Ղումաշի անկողինն էր:

Երեխան հէնց որ տեսաւ օտար կնոջը՝ շրթունքներն ուռցրեց ու լաց եղաւ. միւս երեխայքն էլ գլուխները քաշ արին, քուրսու վերի կողմը շարունակեցին:

—Տան գլուխն եկաւ, կանչեց Արփիկը, Մանշուկից առաջ ծնուած աղջիկը:

Ամենքը փրթկացին:

—Ձայնդ, ձայնդ, խելօք, անամօթներ, խստութեամբ հրամայեց քոյրերին Մանշուկը: Գիտես, օրիորդ ջան, սրանք տան գլուխ ինձ համար են ասում:

—Հապա տան գլուխ չես ինչ ես, ասաց ժրպտալով մայրը. գիտես, օրիորդ, սա է միայն մեր տան յոյս ու ապաւէնը, սա պիտի տան գլուխ դռնայ, մեր տան տէրը լինի, մեր քանդուած օջաղը չէնացնի ու ծխի, իմ երեխանցը տէրութիւն-հէրութիւն անի:

Ղումաշը լացը կտրեց ու խէթ-խէթ նայում էր վարժուհուն: Միւս աղջիկներն էլ սիրտ առան, կամաց-կամաց մօտեցան. մէկը շորին էր ձեռք քսում, միւսը գլխի փաթաթանն էր պտղունցով գննում, երրորդն ուղղակի կարճ կտրած մազերն էր չօշափում:

Աչք պէտք էր, որ նայէր՝ երբ վարժուհին իր բերած կապոցը դրեց քուրսու վրայ և կապը յետ բաց արեց. ամենքն ուրախութիւնից շշկել մնացել էին.
—աղջի, տես, աղջի, փափսում էին նրանք իրար մէջ ու չէին համարձակուում մօտենալ: Միայն Ղու-

մաշն էր, որ մօտ վագեց, թաթիկները մրգեղէնի մէջը թաղեց:

— Էս ինձ, էս ինձ, ճղճղում էր Ղումաշն և չգիտէր ինչ վերցնէր, ինչ թողար. աչքածակութիւնով ուզում էր միանգամից բոլորին տէր դառնալ, բայց հազիւ մի խնձոր բռնեց ու շտապով բերանը տարաւ:

— Էս էլ քեզ, մայրիկ, չպրտեց Մանշուկն իր կապոցը քուրսու վրայ և կռները բարձրացրած՝ թռչկոտում էր երգելով. — «բա՛, դա՛, դա՛, ջան, ջան, Ղումաշս փուփու (կերակուր) կուտի»... Այդ ժամանակն էր, որ շնիկն յանկարծ ընկաւ նրա ոտքի տակ. Մանշուկը գլխկոնձի արեց, քիթը տուեց սինաքարին, ամօթից կարմրատակեց, և խուլվածի պէս՝ պռօշները վէր թողեց, գնաց Ղումաշի ճօճի տակին նստեց, գլուխը դէմ տուեց մօր կրծքին ու ննջաց: Հէնց տեղն ու տեղն էլ քնեց:

2.

Յուրտը քանի գնաց սաստկացաւ. ճռճռան սառնամանիք է անում. թքում ես՝ գետին չէ ընկնում. բուքը ձայնն աշխարհովը մին է արել. քամին վրդավով՝ դռներ է ջարդոտում. տեղ-տեղ՝ փոթորիկը ձիւնի սարեր է դիզել. մի ուրիշ տեղից ձիւնը հէնց է սրբել, խոր փոսերը լցրել, որ գետնի սեր բացուել է. տանից տուն գնալը վտանգաւոր է դար-

ձել. բուքը կարող է յանկարծ մարդի խեղդել կամ ձիւնի տակ թաղել:

Վարժուհու ուսումնարանում մնացել են մօտիկ հարեանների սակաւաթիւ որդիքը, հեռու կենդանեքը չէին գալիս ուսումնարան: Ո՛րք գային, բոլորն աղքատ մարդկերանց որդիք, ո՛չ ոտքերին ունէին, ոչ հագին. ուզեն չուզեն՝ պիտի տանը, տաք գոմերի օդաներում կուշ գան, մինչև եղանակը մի քիչ կակդի:

Հիմի դու արի, մեր Մանշուկի խեղճ մօր դրութիւնը հարցրու. այնքան երեսայքը գլխին կիտած՝ դուռն երեսին մնացել է փակ. մինը չկայ, որ թին վերցնի, ձիւնը քերի, մի նեղ ոտնատեղ-չաւիղ ճղի, որ ողորմելի այրին դուրս գայ տանից, հարեանների ոտքերն ընկնի, մի երկու աթար, կամ տարթ խնդրի, բերի, թոնիրը տաքացնի ու իր խմորակերներին քուրսու տակն անի, կարպետը գլխներին ծածկի: Խեղճը մի կով ունէր. հիմի այն միակ կովը, իր երեխէքանց բերանը թաց անողն այս տարի ստերջ (անծին) էր մնացել և հարեանի գոմումը կապած էր. մի փունջ խոտի կրճոն (անասունների կերածի աւելցուկը) չկար, որ առաջը դնէր, սատկելուց ազատէր, մի տեսակ զարունքը հանէր: Կովը գլուխը քարը. Սանամը տաշտ ու մաղն օճորքիցն էր կապել. մի կտոր հաց չկար, որ երեխէքանցը սովամահ լինելուց ազատէր: Անբախտ այրին օրերով զաւակները չորս կողմն էր հաւաքում և անհաց նստում: Փոքրիկներին աշխատում էր քներախները քերելով կամ գլուխներն իր ծնկանը տաքացնելով՝ նղկացնել, քնացնել, իսկ

մեծերի վրայ գոռում էր ու սաստում, որ սուս կենան: Դարձեալ վարժունին էր, որ գիւղի հարուստներից քիչ ու շատ ապրուստ ճարում էր և ուղարկում նորանց. բայց ճարածն ինչ պիտի լինէր, կամ մինչև երբ նա ուրիշների երեսը վէր բերէր, խնդրելով ձանձրացնէր: Իսկ Մանչուկը ցուրտ ու սառնամանիք չէր հարցնում, մի օր դասից յետ չէր մնում: Վարժունին նրա համար մի բամբակած արխալուղ էր կարել հասարակ չիթից, մի գոյգ պաճիճ գուլպայ ու տրեխներ էլ գիւղի հարուստներից էր խնդրել: Ել Մանչուկը ցրտից ընչի՞ պիտի վախենար, մանաւանդ որ բարեսիրտ Ղոդակաթը սատիկ բուք կամ ցուրտ եղած ժամանակ՝ գիշերները նրան չէր թողում տուն գնալ, իր մօտ էր պահում: Տաք սենեակ, Ղոդակաթի նման խնամակալ, ուրիշ ինչ կուզէր:

Երբեմն երբեմն թէյի և ճաշի ժամանակ՝ վարժունին սիրում էր Մանչուկի հետ կատակներ անել և երեխային խօսեցնել: Թող հիմա բուքը որքան կամենայ՝ փշի, Մանչուկի հատ մազը չի կարող թեքիլ:

Շեշտաւոր վերջացնում էին, վարժունին լամպան դնում էր սեղանի վրայ և իր համար կարդում: Իսկ Մանչուկը նստում էր նրա գիմացը և քարէտախտակի վրայ, լեզուն կախ կցած, տառեր գրում: Կուտիկն էլ այստեղ էր: Պառկում էր նա բուխարու կողքին, կամաց խումփացնում էր ու երազում մոռում, ճրրում, կամ կողկոնձում էր, երեւի երազում գայլեր էր տեսնում: Բայց Մանչուկի խելք ու միտքն իր տառերի հետ էր, Կուտիկը մտքիցը թռել

էր: Մէկ տեսնես՝ հեռացնում էր նա իրանից քարէտախտակն ու սկսում ժպտալով՝ գծածներին նայել:—Ինչ սիրուն են, ինչ լաւ են դրուած. վնասն ինչ, թէ ա ի ատամները մի քիչ վարազի ժանիքի նման ծուռ ծուռ են եկել. շատ հարկաւոր է, թէ ն տառը շան նման պալղղել է: Բայց Մանչուկը չի թողնի, որ իր գրած տառերը պակասութիւն ունենան. նա սկսում էր տառերի հետ բարձր ձայնով խօսելով՝ մէկ-մէկ ուղղել:

—Կաց, կաց, խղիւզացնում էր քարէտախտակի վրայ քարէգրչով Մանչուկը. դու էդ ընչի՞ ես գունչդ ցցել ու բերանդ բաց արել, ամօթ չի, հէնց հիմի ես քո ունիւր կը փակեմ... Հը՛, կերտը, լաւ էր... Իսկ սա ընչի՞ է պոչը կռացրել իմ Կուտիկի պոչի պէս. այ դու խորամանկ սատանայ, իսկոյն ես քո գլխին կշաքչեմ (մուրճով զարկել)... հը՛, տեսար...

Նա չաքչում էր անհնազանդ տառին ու դառնում տիրուհուն.

—Ո՛նց է ո՛նց, օրիորդ ջան, լաւ է, թէ ոչ:

—Լաւ է, պատասխանում էր վարժունին և նորից գրքի մէջ թաղւում, իսկ Մանչուկը դարձեալ իր քարէգրիչն էր ճռճաւացնում:

Երբ որ Մանչուկը գրելուց յոգնում էր և քարէտախտակը չպրտում՝ վարժունին նրա համար մանկական գրքեր էր կարդում, կամ զանազան հետաքրքիր առակներ էր ասում, պատմութիւններ էր անում:

Մանչուկը զազանների պատմութիւններ շատ էր սիրում և ծիծաղից թուլանում էր՝ երբ վարժունին արջի ու տանձի, խորամանկ աղուէսի ու դմբոճիկ

գիրացած հաւի, վախկոտ նապաստակի ու քաղցած գայլի պատմութիւններն էր անում: Այնպիսի առակներ կային, որ քսան անգամ էլ պատմէիր՝ քսան անգամ էլ ուրախութիւնով ականջը կախած կ'սէր մեր Մանչուկը:

— Մէկ էլ պատմիր, օրիորդ ջան, թէ ինչպէս աղուէսը գայլի պոչը սառցին կապեց. ինչ գալում սատանան է աղուէսը. հապա գայլը, էն յիմար գայլը: Ջատ հարկաւոր է, թէ ինքը մեծ է. դէ որ գլխին խելք չկայ: Դէ, դէ, հոգուդ մատաղ, օրիորդ ջան, թէ իմ արեւը կսիրես՝ պատմիր, չէ որ քո Մանչուկն եմ:

— Քեզ շատ եմ սիրում, Մանչուկս, բայց հերիք է, տասն անգամ եմ պատմել, հիմի հերթը քոնն է, դու պատմիր:

— Գաց . . . ինչ պատմեմ . . . Մանչուկը մատը ճակատին էր դնում մեծ մարդի պէս ու մտածում: Համբերիր, իսկոյն կ'պատմեմ . . . Եղել է չի եղել՝ մի ծուռը դգում . . . էդ ծուռը դգումը գոթգոթալով գլորում է . . . ը՛ ը՛ ը՛ . . . Մանչուկը մտածում էր, մտածում ու ձեռքը տանում ծործորակը քերում:

— Յետոյ, հարցնում էր Ջողակաթը, յետոյ ինչ եղաւ ծուռը դգումը:

— Ոչինչ, պըծանք զնաց:

— Վարժուհին փառ-փառ էր անում, ծիծաղում, և Մանչուկն ուրախանում էր, որ կարողացաւ իր բարերարի սիրտը շահել:

Ջատ յաճախ պատմում էր Մանչուկը վարժուհուն իր մասին, իրանց ընտանիքի մասին և տըխրում: Անցեալի դառն յիշողութիւնները նրա սիրտը միշտ կոտրում էին և աչքերն արտասունքով լցնում:

բայց Ջողակաթը միշտ չէր տալիս, որ Մանչուկը մտմտութիւններ մէջ ընկնի:

— Ոչինչ, Մանչուկս, ասում էր վարժուհին, ձեռքերն երեխայի մազերին քսելով. կ'եծանաս կ'մոռանաս:

— Մէկ մեծանամ՝ ես գիտեմ, տես ո՞նց տանտէր եմ դառնում, քանի կով, քանի եզր, ինչքան գլուխ ոչխար եմ առնում. մենք հիմի ութ հոգի ենք, ու մի ստերջ կով, ծնի էլ՝ ո՞ր մէկին փորը պէտք է կշտացնի: Հա, դու մեր կովը տեսա՞ր:

— Ո՛չ, չտեսայ:

— Այ, մէկ էլ որ կգաս մեր տունը՝ քեզ ցոյց կտամ. անունը Ջամամ է, վրան շամամի պէս կարմիր ու սպիտակ խալեր կան, դրա համար Ջամամ ենք ասում: Ես մեր Ջամամին չեմ ծեծում, մեղք է, ափսոս է, լաւ կով է, ծնած ժամանակն երկու կով-կիթ լիքը փխփխալով կաթն է տալիս:

— Ծեծելը լաւ բան չէ, Մանչուկս. կով է եղել, մարդ, թէ ուրիշ անասուն՝ չալիտի ծեծել:

— Ես էլ չեմ ծեծել: Մայրիկս ասում է, որ հայրիկս շատ լաւ սրտի տէր մարդ էր. նա չէր ծեծում. ես էլ որ մեծանամ՝ հօրս պէս բարեսիրտ կլինիմ. մի տուն կշինեմ, մեծ-մեծ լուսամուտներ կլծողնեմ, որ լոյս լինի, այ, ոնց որ մեր ուսումնարանն է: Յետոյ մեր տնեցոյց համար նոր-նոր շորեր կառնեմ, մայրիկիս համար խաս մինթանցու կառնեմ, քոյրերիս համար ալ չթից շորեր կանեմ, Ղու-մաշի համար հնդու խուրմա ու մի ջուխտ կարմիր ծուղէք կառնեմ: Քեզ համար էլ մի լաւ ընծայ կրե-րեմ՝ ինչ որ քո սիրտը կուզի:

—Այ ապրիս, Մանչուկ ջան, որ ինձ էլ չմոռացար:

—Ո՞նց թէ մոռանամ. դու չգիտես, որ ես քեզ չատ եմ սիրում: Երբոր ես կմեծանամ ու տուն կշինեմ՝ դու արի մեզ մօտ կաց: Հա . . .

Ամբողջ գիշերներն այսպիսի զրոյցներ էին անում վարժուհին ու Մանչուկը: Ընթերից յետոյ՝ սովորաբար երեխայի աչքերը ծանրանում էին. ննջում էր նա ու գլուխը դնում էր սեղանի ափին և քնում: Կուտիկն էլ նրա ոտի տակին էր խռմփում:

Վարժուհին վերցնում էր քնակոլով Մանչուկին և տեղաշարժի մէջ պառկացնում. Կուտիկն էլ նրա ոտքերի տակին պահապան էր կենում, որ իր տէրը միայն չմնայ: Մինչև լոյս՝ Կուտիկի աչքերը չէին փակում: Գիշերը մի քանի անգամ վարժուհին դուրս էր գալիս, երեխայի վրայ հսկում, որ չլինի թէ բացուած լինի: Նա Կուտիկին գտնում էր միշտ աչքերը բաց: Վարժուհու ներս գալուն պէս՝ Կուտիկը վեր էր կենում Մանչուկի ոտի տակից, պոչը խաղացնելով դիմաւորում էր նորան: Երեւի, ուզում էր հասկացնել, թէ ինձ ուրիշ ապերախտ ու քնոտ չներից չկարծես:

Է.

Հատ էլ լաւ էր ուսումնարանը, շատ էլ տաք էր այնտեղ, շատ էլ Մանչուկի փորը միշտ կուշտ էր,

և վարժուհին լաւ-լաւ հետաքրքիր առակներ էր ասում. բայց երբոր բքի պատճառով մի քանի օր Մանչուկը տուն չէր գնում ու տնեցիք միտքն էին գալիս՝ նա սկսում էր տրտմել ու տխրել: Հատ անգամ քարէտախտակի վրայ գրելու ժամանակ, յանկարծ քարէզրիչը ձեռքից չպրտում էր նա, գլուխը վեր քաշում և դրսևը վզվզացող քամու ձայնին ալանջ դնում: Այդպիսի ժամանակ խոր յոգոց էր քաշում նա և աչքերը տնկում, ճրագին նայում:

—Էլ ինչ մտքիդ յետեիցն ընկար, Մանչուկս, հարցնում էր Չոդակաթը:

—Տեսնես հիմի մերոնք ինչ են անում, պատասխանում էր Մանչուկը. ո՞վ գիտէ, ո՞նց են ցրտի ձեռից սրթսրթում ու վրթվրթում, ո՞նց են առանց ինձ վախում:

—Ընչից պիտի վախենան:

—Ո՞նց թէ ընչից, հապա թէ որ գայլ գայ:

Գայլը տուն չի կարող մտնել, դուռը փակուած է:

—Թէ որ գողեր գան:

—Դո՞ղս որտեղ է. երբ ես լսել, որ այս կողմերը գողեր գան:

—Ինչ կուզէ թող լինի, իմ էնտեղ լինելը նրանց համար յոյս է և ուրախութիւն. դէ, թէկուզ պատիկ եմ՝ բայց տան գլուխ եմ, տղամարդ եմ:

—Տղամարդիս մտիկ տուէք, ծիծաղելով ասում էր վարժուհին. կուզես՝ արի տղամարդութիւնդ փորձենք. կարո՞ղ ես հետս կող բռնել, տեսնենք որս կը յաղթենք: Բռնում էր Մանչուկին օրիորդը և բարձրացնում վերև, քիչ էր մնում գլուխն առաստաղին

գիպչէր: Կուտիկը հէնց որ քնաթաթախ աչքերը բաց էր անում՝ կարծում էր, թէ իր տիրոջը նեղացնում են, սկսում էր մոռալ ու հաջալ:

Բայց այս հանաքները չէին կարողանում Մանչուկի սիրտը բաց անել, ուրախացնել: Հէնց որ վարժունին նրան ցած էր դնում՝ նա նստում էր Կուտիկի կողքին, փաթաթում էր նրա բրդոտ վզովը ու կամաց հետն ասուլիս անում:

— Կուտիկ, այ Կուտիկ, տուն գնալ չես ուզում. էնպէս չէ, որ մեր տունն էստեղից լաւ է: Հիմի ո՞վ գիտէ, մայրիկս ճախարակի տակին է նստած: Հեղնարը սանտեղքն առաջը դրած՝ բուրդ է գզում, Արփիկը Ղումաշի ճօճն է օրօրում... Իսկ խեղճ Չամամի տեղն ասենք մեր հարեան Դարբենեց գոմումը տաք կլինի, բայց արդեօք փորին խոտ-մոտ կպել է, թէ քաղցածութիւնից բառանչում է: Կուտիկ, այ Կուտիկ, վայ թէ մերոնք էսօր նշխարք չեն գտել բերանները զնելու, քաղցած փորով պիտի քնեն. մայրիկս էլ հիմի տխուր տրտում նստել է ու ինքն իրան ասում. — տեսնես ինչ է անում մեր տղամարդ Վահանը... »

Մանչուկի աչքերը լցում էին: Նրա Կուտիկն էլ զգալով, որ իր տէրը տխուր է՝ վնաստում էր ու նրա երեսը լպտտում:

— Մեր տանիցը ձանձրացել ես, հա՛, Մանչուկ, հարցնում էր վարժունին, լսելով նրա ասուլիսը:

Օրիորդի սիրտը չպակասեցնելու համար՝ Մանչուկն աչքերը ցած էր թողնում և պատասխանում.

— Ե՛ս, ոո՞նչ, ընչի՞ պիտի նեղանամ, ինչս է պակաս. բանը մայրիկս է, որ շատ կլինի նեղանում:

— Ի՞նչ կայ, էգուց լոյսը կբացուի, դասդ կառնես ու կերթաս կտեսնես, աշխատում էր հանգստացնել վարժունին:

Հոգակաթի խօսքերն արդարև ուրախացնում էին Մանչուկին:

Միւս օրը՝ դասի վերջին դրքերը կռնատակն էր դնում, մի կապեցով ուտելիք էլ վարժունուցն էր ստանում և ուրախ ու զուարթ շտապում էր իրանց տունը:

Հետեւեալ առաւօտը՝ ծէգելահան դուրս էր գալիս իրանց տանից և գալիս վարժունուն իրանց ընտանիքից նոր-նոր համբաւներ պատմում. էս ինչ է, գայլն եկել, մեր հարեանի հորթը տարել է. Ղումաշը քանի՜ անգամ է իր թշերը պաշել. Չամամ կովը լիզել է իր ձեռները... Եւ սկսում էին նորից նախկին մանրամասնութիւնները:

Ը.

Մի անգամ վարժունին խմորի էր, հաց էին թխում: Առաւօտունից Մանչուկի սիրտը կախ էր, նա ուզում էր տուն գնալ:

Ճաշի որ նստեցին ու փափուկ թարմ լաւաշները չորս տակ ծալուեցին, սեղանի վրայ շարուեցին՝ Մանչուկը սրտապնդուեց ու հարցրեց.

— Օրիորդ ջան, մայրիկիս համար թաժա (թարմ) հաց պիտի տանս, որ տանեմ:

—Լաւ, հացդ կեր ու տար, ասաց Չոզակաթը: Ճաշից յետոյ յանկարծ ձիւնն սկսեց բրդել, ինչպէս է թափւում քուլա քուլա. հէնց իմանա՜ թեւաւոր-ուած մորեխ լինի, երկնքի երեսը բռնած: Աշխարհ-քը մթնեց, կարծես ժանգառքն է կոխել:

Ա՛խ, Մանչուկս, թէկ լուսամտից նայիր, տես. ո՞նց պիտի գնաս այս եղանակին:

Մանչուկը խիստ տխրեց. որ դանակ տայիր՝ արին չէր կաթի. նա արդէն մտքումը մի բոլորէ առաջ ուրախութիւնից վեր-վեր էր թռչում և իր անելիքն էր չափ ու ձև անում. թափա հացերը սփռոցի մէջ դրած՝ շալակս կկապեմ, կտանեմ մայրիկիս առաջին քուրսու վրայ կփռեմ. մայրիկս մի մեծ կտոր երեխէքանցը կբաժանի: Ղումաշը մի ամբողջ լաւաշ չորս տակ կծալի ու մի ծայրից կծելով՝ կգայ իր գիրկը կրնկնի, թուշը դէմ կանի որ ինքը պաշի . . . և յանկարծ էսպէս քաղցը երազներից յետոյ՝ արի ու յետ մնա՜ թէ եղանակը փշացել է . . . իսկ թարմ հացի անոյշ հոտը թաղը բոլոր բռնել էր . . . տաք տաք ինչ համեղ են . . .

—2է, օրիորդ ջան, ես կերթամ, հաստատ, բայց խղճալի դէմքով ասաց Մանչուկը. խամ հօ չեմ. ճանապարհը հաց ու պանիրի պէս դիտեմ:

Վարժուհին միանգամայն մտադիր չէր նրան թողնելու. բայց Մանչուկը թերթեանքների տակից այնպիսի քաղցը նայուածք ձգեց նրա երեսին և այնպէս աղաչ-պաղատ անելով խնդրեց, որ Չոզակաթը չկարաց դիմադրել. հինգ հատ լաւաշ հաց փաթաթեց սփռոցի մէջ, կապեց Մանչուկի շալակը և ճանապարհ դրեց: Կուտիկն ընկաւ տիրոջ ա-

ռաջն, ու երկուսը միասին գլոր-մլոր գալով՝ աչքից աներևութացան:

Ճանապարհ դրեց վարժուհին Մանչուկին և սկսեց հացերի յետեից կենալ, բայց քանի լաւաշները շուռէ շուռ էր տալիս, որ չորանային ու ժողովէր՝ Մանչուկն էր աչքի առաջը գալիս: Սենեակի դուռը բաց էր անում նա շուտ-շուտ, դուրս էր մտիկ տալիս և նորից ծածկում էր: Արդէն բոլորովին բուք էր: Երկինք ու դետինք իրար էին խառնուել. ճանապարհները ձիւնով լցուել, միացել էին, ոտնատեղ չէր երևում. բքի վզվզոցի միջից շարունակ լսւում էր եկեղեցու գլխից զանգակների տխուր ղօղանջիւնը: Ժամհարն շտապել էր զանգակները տալ, որ Աստուած խղճար ու բուքը դադարեցնէր, և դաշտ ու չօլերում բքարգել ընկած ճանապարհորդները չմոլորուէին, գիւղի ճանապարհը չկորցնէին:

Վերջապէս բոլորովին մութը գետինն առաւ:

—Ա՛խ, ինչի թոյլ տուի որ գնար, անհանդիստ սրտով մտածում էր վարժուհին: Ժամանակ էլ շուռէի, թէ ինքս հետը գնայի. մի մատն երեխան ինչպէս պիտի այս եղանակին տեղ հասնի:

2ը համբերեց Չոզակաթը. նա տաք հագնուեց և դուրս եկաւ փողոց: Ոտքը չեմքից հագիւ էր դուրս դրել՝ որ աչք ու յօնք, քիթ ու բերան ձիւնով ծածկուեցին, քիչ մնաց քամին իրան ձիւնի մէջ թաղէր: Միայնակ անկարելի էր գնալը: Նորից տուն մտաւ և ծնկները ծեծում էր: Մտածեց նա և գնաց տէրտէրենց տունը:

—Հը, ինչ կայ, օրիորդ, այս ժամանակ, հարցրեց նա Չոզակաթին:

Մի բոպէ լուսթիւնից յետոյ՝ վարժուհին ստիպուեց ամեն ինչ մանրամասնօրէն պատմել քահանային:

— Ուրեմն նստելու ժամանակ չէ. լապտերը վառենք ու դնանք, տնօրինեց տէրտէրը:

Լապտերը վառ, մի-մի փայտ ձեռններին՝ նրանք ճանապարհ ընկան:

Գիւղից հազիւ դուրս էին եկել և իջնում էին ձորը՝ որ փոթորիկը լապտերը հանգցրեց, և նրանք մնացին մութն, ականակիր խաւարի մէջ: Ձիւնը շաւոնակ բրդում էր: Ժամհարը զանգակները ջարդոտում էր: Տէրտէրն առաջ ընկաւ, փայտը սիւն տալով, վարժուհին նրա յետեից խարխափելով քայլում էր: Ինչ դժուարութեամբ ոտք են փոխում նրանք. Աստուծոյ յուսով, մինչև ծնկները ձիւնի մէջ խրուելով՝ մի տեսակ նրանք ձորը դուրս եկան:

Փոքրիկ գիւղի մանր պատուհաններից մի քանի աղօտ ճրագներ երևում էին:

Վերջապէս, որպէս և իցէ, հասան նրանք Մանչուկենց տունը և դուռը թակեցին:

Տանտիկինը դուռը բացեց և մնաց չփոթուած:

— Իսկ Մանչուկն ուր է, աչքերը քունջ ու պուճախ ածելով հարցրեց ճողակաթը:

— Մանչուկը, սփրթնած կակազեց տանտիկինը. երեսէս երեկ ուսումնարան եկաւ և տուն չէ յետ դառել:

Վարժուհու ծնկները ծալուեցին. նա նստեց քուրսու վրայ և սառած մնաց, ամբողջ մարմնով դողում էր: Տէրտէրը փայտի վրայ թիկնել էր և խօսք չէր գտնում որ ասէր: Մանչուկի մայրը մտիկ տուեց

Նրանց երեսին և մեռելի գոյն ստացաւ: Թշուառ մայրն ամեն բան հասկացաւ. նրա ոտքերը դող ընկան. տատանուեց, տարուբերուեց, գլուխը սիւնին դէմ տուեց և սկսեց գոռալ ու գոչել:

Քուրսու չորս բոլորքը կտրած երեսալքը վեր թռան տեղերից և նոյնպէս ճշոցը դրին:

Հազիւ հազ տէրտէրն ուշը գլուխը հաւաքեց:

— Սպասելու ժամանակ չէ, գոչեց քահանան. պէտք է սրանց հարեաններին իմաց տալ.... մարդիկ ժողովել...:

Տէրտէրի հետ միասին խելագարի նման դուրս ընկաւ Մանչուկի մայրն և ամեն դուռ բաղխեց: Ոչ ոք դեռ քնած չէր: Չատ չքաշեց, ողջ գիւղը հաւաքուեց Մանչուկենց տունը: Ախ ու վախը դրել էին, ցաւում էին, ափսոսում էին Մանչուկի համար:

Անբախտ մայրը ոչ մի մխիթարանք լսել չէր կամենում, սրա նրա մօտ էր վազում և ոտք ու ձեռներն ընկնում. x

— Ձեզ դուրբան, ձեր որդոց արեւին դուրբան, խղճացէք, ձեր գառնուկների գլխովը պտոյտ տուէք մի տուն լիքը որբերին. պտուտեցէք, գտէք իմ Վահանին, իմ տան գլխաւորին:

— Այո, օրհնեալ լինիք, սիրելի ժողովուրդ, շտապենք, դիմումն էր անում քահանան:

— Ախար կարգիդ մեռնիմ, տէր հայր, ասաց գիւղացիներից մէկը, ինչ անենք, գլուխներս ո՞ր քարովը տանք. տեսնո՞ւմ ես բուքը ո՞նց է չվվացնում. մթութիւնից մատդ կոխես մարդի աչք՝ չի իմանայ... երեւի խեղճ երեսին քամին չպրտել է ձորը, անպատճառ կամ փշուր-փշուր է եղել, կամ մի փոսում ըն-

կած՝ սառել ցրտատար է եղել. գարունքը, ձիւնն
երբոր կհալչի՝ մի տեղից ձիւնի տակից կերեայ:
Խեղճի ճակատին էլ այն է գրուած եղել. ամենից
լաւն է՝ հէնց հիմի մի «Հոգւոց» ասես, խեղճ մօրը
մխիթարենք ու զնանք մեր տները:

Վարժունին շունչը չէ կարողանում բռնել, այն-
պէս էր հեծկտում ու լալիս, իսկ թշուառ մայրը
թրխկալով դիպաւ գետնովն ու անշնչացաւ:

Հարեան կանայքը ճակատն ու կուրծքը ձիւն
քսելով և ծծումք ծուխ տալով՝ աշխատում էին ուշ-
քի բերել, իսկ զիւղացիք ու տէրտէրը ձեռքերը
խաշած, գլուխները կախած՝ լռել էին և կան-
գնել:

—Ափսոս մեր Մանչուկ, ինչպէս անմահ, անգրող
կորաւ, մահացաւ... այս բքին՝ մեծերն էլ չեն դի-
մանայ, քչփչում էին իրար մէջ սա ու նա:

Յանկարծ, ձիւնի մէջ կոլոլուած, շունչը կտրած,
ներս ընկաւ Մանչուկենց հարեանի 14 տարեկան
տղան և ասաց.

—Կալերումը մի շուն էնպէս վնդստում է, որ
լսողի սիրտը կտրատւում է:

—Ինչ շուն, ինչ ես գլխիցդ դուրս տալիս, ասա-
ցին այս ու այն կողմից. էսպէս ժամանակ կալերու-
մը շունն ինչ գործ ունի:

—Աստուած վկայ, տէրտէրի կարգն ինձ խռով
կենայ թէ սուտ եմ ասում. շատ վաղուց էր՝ լսում
էի. կարծեցի թէ գայլ է... գայլի ձայն չէր. շուն
է անպատճառ. կուգէք՝ դուրս եկէք ականջ դրէք,
քամին որ կալերի կողմից փչում է՝ շան ոռնոցը
պարզ լսում է...

—Սիրելիք, գնանք տեսնենք, ասաց տէրտէրը.
Աստուծոյ ձեռին անկարելի բան չկայ:

—Կացէք, կացէք, կուտիկը հօ չէ, գոչեց նրանց
միջից մինը. շատ կարելի է՝ կուտիկն է. Մանչուկն
առանց կուտիկի մի ըոպէ չէր մնում:

—Կուտիկն է որ կայ, վեր թռչելով ասաց վար-
ժունին. զնանք, տէրտէր, գնանք, պարոններ... Ի
սէր Աստուծոյ... ես ինքս եմ կուտիկին Մանչու-
կիս հետ ճանապարհ դրել:

Բոլորը միասին դուրս թափուեցին, որը լապ-
տեր բռնեց, որը՝ թիակ, որը՝ բահ: Իսկ փոթորի-
կը շարունակ փչում էր: Ձիւնը մարդ էր կուրացնում,
չէր թողնում աչք բանալու. քամու ձայնից խօսք չէր
լսում, զանգակն էլ անդադար զնգզնգում էր— զընդ
զընդ: Բոլորը կանգնոտել էին բաց երկնքի տակ
ու ականջները սրել:

—Ո՛չ մի ձայն, ո՛չ մի շնչոց...

—Այ Ղևօ, չէ շուն էր ոռնում, հապա ուր է,
հարց են տալիս համբաւաբեր տղային:

—Էն սուրբ Գէորգի զօրութիւնը՝ որ ոռնում էր,
երգուեց Ղևոնդը, գլուխը շորեք կողմը դարձնելով:
Մի քիչ կացէք... լսեցէք... լսեցէք, հըրը...

Ամենքը ջուր մաղուեցին. սուտ չէր Ղևոնդի խօս-
քը. քամու շուոցի միջից կալերի կողմից՝ մի սրտա-
ճմլիկ, տխուր ոռնոց երկար ծոր տալով հասնում
էր ամենքի ականջին...

—Սիրելի ժողովուրդ, գնանք, առաջ ընկաւ քա-
հանան, գնանք: Նա ուղղուեց կալերի կողմը, որ
տեղից լսում էր շան կողկոնձալից ոռնոցը: Վար-
ժունին թէպէտ ճաններում էլ ոյժ չունէր՝ արտա-

սունքը թափելով՝ ընկաւ տէրտէրի յետեն ու մոռա-
նալով որ կրկնակօշիկները վաղուց թաղուել էին
ձիւնի մէջ ու մնացել՝ հետեւում էր քահանային:

Չատ ասացին, շատ խորհուրդ տուին գիւղացիք,
որ վարժուհին չգնար, մնար Մանչուկենց տանը, բայց
ոչ նա լսեց, ոչ տէրտէրը հակառակեց:

Բաւական ժամանակ գնում էր բազմութիւնը.
որի ոտքն էր ձիւնում թաղում, երբեմն մէկն էր
վայր ընկնում, ժամանակ-ժամանակ քամին լապ-
տերներէից մէկն ու մէկն էր հանգցնում: Մին լսում
էիւր, որ ոռնոցի ձայնը շատ մօտիկից է գալիս, եր-
բեմն քամու բերանն երբ շուռ էր անցնում՝ ձայնը
կորչում, անհետանում էր. այդ ժամանակ ամենքը
ստիպուած կանգնում էին ու ականջները չորս շինում:

Եւ անա միթնումը մի անգգին սարի պէս բան
առաջներին ցցուեց... խոտի դէզ էր, որ թողել էին
դաշտում մինչև գարուն... ոռնոցը, հէնց իմանաւ,
երկու քայլից էր լսում:

—Սուտ չէ, այ էլիկ (համայնք), կուտիկի ձայնն
է. կուտիկն է, ասաց ուրախ-ուրախ գիւղացիներէից
մէկը... կացէք... լսեցէք...

Ամենքը մնացին կանգնուած: Մի բոպէ քամին
դադար առաւ. լսում էր միայն մարդկանց շնչա-
ռութիւնն ու հնոցը...

Անա դարձեալ բարձրացաւ շան սուր և աղալի
կողկոնձոցը...

—Կուտիկ, կուտիկ, կուտիկ, կանչեց վարժուհին:

Ոռնոցը դադարեց. դէզի տակից մի սև ստուեր
կողկոնձալով մօտեցաւ բազմութեանը:

Կուտիկն էր—փուշտ ու բրդոտ կուտիկը. սրա

նրա մօտ է վազում շնիկը. վնգստում է, թռչկոտում
է առաջներին, ձեռներն է լիզում և նորից յետ է
գնում դէզի տակը:

Դէզի չորս կողմը բռնեցին գիւղացիք և ձիւնը
բրբրեցին:

—Ահա, էստեղ է, գտայ, ձայն տուեց Ղևոնդը,
սուտ էի ասում:

Ամենքը մօտ վազեցին և թիերով ու բահերով
յետ տուին թմբի նման բարձրացած ձիւնը, որ բու-
քը լցրել էր Մանչուկի գլխին: Կուտիկն էլ կողկոն-
ձալով ու վնգստալով, դնչով ու թաթիկներով ձիւ-
նը յետ էր տալիս և մարդկանցն օգնում:

Վերջապէս Մանչուկին հանեցին ձիւնի տակից:
Խեղճ երեխան մէջքը տուել էր դէզին, կուցումած
ձեռքերը խաչել էր և թմբել, մնացել. չէր իմացում
քնած էր թէ մեռած:

Վեր կալան և փատացած տուն բերին:

Մայրը շեմքը կտրած՝ սպասում էր. նա երբոր
տեսաւ ցրտատար որդուն՝ ճշաց ու մօտ վազեց:

—Սպասիր, տնօրինեց ամենից ծերունի և յար-
գելի գիւղացին. պէտք է ողջ մարմինը ձիւնով տրո-
րել... կարելի է, շունչ կայ մէջը: Դէհ, տղէք, տրկ-
ւորացրէք...

Մանչուկին պառկացրին խոտի վրայ, մերկա-
ցրին ու սկսեցին ձիւնով տրորել: Ամենքից աւելի
աշխատում էր Ղևոնդը. նա թէև ջահէլ էր, բայց
յաղթանդամ տղայ էր. քրտինքն առու էր եղել ճա-
կատից և վէր թափում պճեղներէից:

Յանկարծ կանգնեց Ղևոնդը. ժպտալով չորեք
կողմը նայեց և գոչեց.

—Յետ է գալիս, մարմինը տաքացաւ, մատներն էլ ծալոււմ են: Բոլորը շրջապատել են Մանչուկին, մայրը մի կողմը կանգնած՝ լալիս էր:

Տէրտէրն ու վարժուհին նոյնպէս ուրախութիւնից լալիս էին:

—Ինչ ես կանգնել բուռի նման բուռւմ, դարձաւ գիւղացիներից մէկը մօրը. վերմակ կունենաս, ինչ կունենաս, մի տաք բան բեր ծածկենք:

Մայրը միակ հնոտի վերմակը վեր քաշեց մանր աղջիկների վրայից և մօտ բերեց: Տկլոր-տկլոր երեխայքը, մէտակ պատուտուած շապկով, շարուեցին իրանց տան գլխի չորս բոլորտիքը և գոռին գոչիւնը դրին: Բայց խեղճերին քշեցին և կոխեցին կապերտի տակը:

Մանչուկն սկսեց շունչ քաշել... մէկ... երկու... երեք անգամ:

Կուտիկը վրայ վազեց իր տիրոջն և սկսեց կողկոնձալով լպտել նրա մարմինը: Վարժուհին հերթով փաթաթւում էր մէկ Մանչուկին, մէկ կուտիկին... կուտիկ, կուտիկ, իմ սիրուն ու նախշուն կուտիկ... Դիւղացիք իրանք էլ էին սրտաշարժուել. նրանք թւերով ու փէշերով սրբում էին աչքերն ու քթերը:

Իսկ մեր Մանչուկը մի անգամ էլ խոր շունչ քաշեց և բաց արեց իր մեծ-մեծ ու խարտեաշ վառվռուն աչքերը, որ մազ մնաց՝ պիտի յաւիտեանս փակուէին: Նա զարմացած ու շշկլումով նայում էր իր շուրջը և չէր հասկանում, թէ ո՛ր է ինքը և ինչ է կատարում այնտեղ:

Յանկարծ Մանչուկը տեսաւ մօրն ու ժպտաց,

ուղեցաւ տեղիցը կանգնել, բայց ձայնը հազիւ փոքրից հանելով՝ ասաց.

—Մայրիկ ջան, լաց մի լինիր... քեզ համար... թաժա... լաւաշ....

Եթէ, իմ գառնուկ կարգացողներս, աղջիկ էք թէ տղայ՝ միևնոյն է, կուգէք իմանալ, թէ ինչ եղաւ վերջը Մանչուկը՝ ես ձեզ կարող եմ պատմել:

Մանչուկը հիմի 18 տարեկան է. նա վաղուց է աշակերտութիւնից դուրս եկել: Զատ ժամանակ չէ որ վարժուհի ճողակաթը նրանից մի նամակ ստացաւ: Ահա ինչ էր գրում.

«Իմ սիրելի հոգևոր մայրիկս, օրիորդ ճողակաթ, երկնքից մինչև գետինք քեզանից շնորհակալ ենք, քո ձեռքը համբուրում ենք: Մայրիկս նոյնպէս մինչև վերջին շունչը՝ քո ձեռքն է պաշում, քո ոտներն է լիզում, քեզ կեանք ու արեւատութիւն է խնդրում:

Հիմի ես կատարեալ տան գլուխ եմ, իմ հօր օջաղի տղամարդն եմ: Այնքան իւղ ու պանիր ունինք, որ շատերին անփող բաշխում ենք, այնքան կաթն ու մածուն ունինք, որ ուղեհանք մէջը լող կտանք: Մեր Զամամ կովից երեք կով ու երեք եղն ունինք, բացի դրանցից բաւականին ոչխար ու տաւար ունինք:

Մեծ քրոջս ամուսնացրինք, մի կտրիճ ու աշխատասէր տղայի տուինք. միւսներից ո՛րը աւար-

տել է գիւղական ուսումնարանում, որն էլ շարունակում է: Ղումաշը նոր է գնացել ուսումնարան, բայց դեռ չգնացած՝ տանն ինձանից սովորել էր: Կուտիկս էլ կենդանի է, բայց, ափսոս, անպուշ. անիւրաւ գայլը պոչը կերել է. հէնց որ հարցնում եմ, Կուտիկ, ո՞ւր է օրիորդը, շնիկս կողկոնձալով վազում է դուռն և աչքերը ձգում ճանապարհը: Գիտե՞ս, օրիորդ ջան, ինձ մինչև այսօր էլ այստեղ ամենքը Մանշուկ են ասում. մայրիկս, քո սիրոյ յիշատակին, արգելեց ամենքին ինձ Վահան ասել: Ա՛խ, օրիորդ, ամեն բանով զոհ ու լի ենք, մեր աչքը մեր դռանն է, միայն դու ես պակաս: Երանի՛ թէ թողնէիր քո նոր գնացած տեղը և նորից փոխուէիր քո հին տեղը:

Մնաս բարեւ, մեր բարերա՛ր. Աստուած մեր ձայնն երկնքից լսի և քեզ կեանք ու երջանկութիւն պարգևի:

Խնդրում եմ երկու տող նամակով մեզ ուրախացնես:

Ղրկում եմ քեզ իմ ձեռով տնկած ծառերի առաջին բարը-պտուղը—կարմիր-կարմիր խնձորներ և անուշ տանձեր. մայրս էլ քեզ մեր գիւղի գովական շուջուխն ու ալանին է ղրկում:

Մինչև գերեզմանս քեզ հաւատարիմ որդի և ծառայ Վահան Ամատունի, մականուանեալ

Մանշուկ»:

1061

0005211

2013

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0005211

